

УДК 94(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/umv-2023.2.12>

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЛЬ ДУШПАСТИРСТВА В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА

Мойсеєнко В.О.

доктор медичних наук, професор,
академік НАН ВО України,
професор кафедри пропедевтики внутрішньої медицини № 2
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця
<http://orcid.org/0000-0003-1402-6028>

Шостка І.П.

кандидат медичних наук,
асистент кафедри внутрішньої медицини № 3
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

Тарченко Н.В.

журналіст

У статті наведена історія становлення капеланства та ролі військових священників на війні. На теренах нашої країни Православна християнська церква вже в XI–XIII століттях відіграла велику роль у всіх сферах життя, великим князівським походам завжди передувала молебень. Військо Запорозьке мало 44 постійні церкви та 13 каплиць. Кожне козацьке формування мало свою похідну церкву. До обов'язків капеланів входили відправка богослужінь в місцях дислокації частин, сповідь перед боями та важко поранених вояків, опікування хворими, культурно-освітня діяльність. Тільки в 2016 році з'явилися штатні посади капеланів – спочатку в Нацгвардії, потім в ЗСУ. Закон «Про Службу військового капеланства» набрав чинності з 1 липня 2022 року. Ним передбачені права, обов'язки капеланів, взаємодія релігійних організацій із державою, матеріально-технічне забезпечення душпастирської служби та відповідальність. Статус військових капеланів прирівняли до офіцерського. З початком повномасштабного військового вторгнення РФ кількість капеланів в Україні значно збільшилась. Всі священники, що служать на полі бою, кажуть, що теперішня війна – священна, для українців, бо це не ми зі зброєю прийшли, а до нас. А отже – ми переможемо, з нами Бог і Перемога.

Ключові слова: капелан, священник, війна, віра, перемога.

Коли життя раптово змінюється, його неквапливий рух прискорюється, стає непередбачувано небезпечним, будь-яка людина відчуває розгубленість. Навіть сильна. Навіть та, яка свідомо залишила позаду мир та спокій і ступила на непевну стежину війни. Коли свистять кулі та лунають вибухи, про Бога, ту саму вищу силу, у якої тисячі імен, згадають навіть переконані атеїсти – мимоволі, підсвідомо. І саме там, під обстрілами, потреба у спілкуванні із вищою силою, яка все бачить та, можливо, захистить – а в це хочеться вірити, – стає майже фізичною. Ось чому саме на війні такою важливою є роль посередника між земним і тим, що вище нас. Цим посередником і стає військовий священник. Капелан.

Слово «капелан» пішло від святого Мартина Турського, який із 15 років служив у кінноті Римської імперії. Його батько, легіонер, назвав сина на честь римського бога війни Марса. Холодної зими 338 р., перебуваючи у гарнізоні Ам'єну, він зустрів голого жебрака та, щоб зігріти його, відрізав половину свого плаща, що латинською мовою називався *sarra*. Уночі юнакові приснився Ісус Христос, одягнений у цей самий плащ. Половина плаща-капи стала пізніше предметом шанування у французькій армії, для поклоніння їй створили похідний храм-намет, який називався капелою (від латинського *capella* походить і українське слово «каплиця»). Священника, який служив у цьому храмі, почали називати *capellanus* – капелан. Похідна церква з християнським священником була у кожному легіоні імператора Римської імперії Костянтина Великого. У 742–743 рр. у німецькому місті Регенсбурзі на першому східно-франкському соборі ухвалено рішення про участь священника у військовій службі, але із заборону носити зброю та брати участь у бойових діях [1].

На теренах нашої країни Православна християнська церква вже в XI–XIII ст. відіграла велику роль у всіх сферах життя, у тому числі у військовій. Великим князівським походам завжди передувала молебень. Є свідчення, що священники були присутні й безпосередньо у війську під час походів.

Козаки Запорізької Січі були глибоко віруючими людьми, що не дивно – релігія проникала в усі аспекти буття тих часів. Боротьба за православну віру була головною рушійною силою національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького у 1648–1654 рр. Вибираючи місце для «коша», козаки керувалися не лише стратегічними, а й естетичними та релігійними міркуваннями. У вибраній місцині вони перш за все будували церкву, найчастіше в ім'я Покрови Пресвятої Богородиці. До кінця свого існування Військо Запорозьке мало 44 постійні церкви та 13 каплиць. Кожне козацьке формування мало свою похідну церкву – особливий намет із грубого полотна.

Починаючи з другої половини XVI ст. духовним життям запорізьких козаків опікувалися монастирі. Першим духовним керівником козаків вважається архімандрит Трахтемирівського монастиря. Цю обитель пограбували польські війська, що придушували повстання на Правобережній Україні, у 50–60-ті роки XVII ст. У другій половині XVII ст. Кіш Запорізької Січі підпорядковувався Межигірському Спасо-Преображенському монастирю. Монастирі щороку призначали на січ священиків та ченців для богослужіння.

Козаки підкорялися духовній владі служителів віри. Але водночас і зі свого боку ставили до них певні вимоги. Передусім вимагали живого спілкування, щоб проповіді не читалися з папірця, і – українською мовою. Священнослужителям, особливо дяконам, слід було мати гарний голос та не зловживати спиртним. На Січі передбачалася щорічна ротація духовенства – щоб священнослужителі не завели тісних зв'язків зі старшиною та не впливали на політичні рішення. Священнослужителі приймали присягу на вірність Кошу.

У першій половині XIX ст. вирішальною силою відродження української нації на південно-західних землях стала Греко-католицька церква [2]. Під час Австрійської революції 1848 р. у Львові створили Головну Руську Раду. Спротив процесам національного відродження українців із боку Відня та польського населення підштовхнув до створення загонів національної гвардії, селянської самооборони та батальйону гірських стрільців. У 1848 р. австрійський цісар Фердинанд дозволив формувати в імперії частини національної гвардії. З'явилися перші капелани українських військових формувань XIX ст. Релігійними потребами селянських добровольчих з'єднань опікувалися місцеві парохі.

До складу австро-угорської армії входило чимало українських полків, укомплектованих капеланами (фельдкуратами), що були греко-католиками. До їхніх обов'язків входили відправка богослужінь у місцях дислокації частин, сповідь куренів і сотень перед боями та важко поранених вояків, опікування хворими, культурно-освітня діяльність. Під час бойових дій капелани знаходилися у своїх частинах, розділяючи долю із солдатами. Багато капеланів потрапили у полон унаслідок поразки австрійських військ у 1918 р. У таборах полонених капелани створювали умови для релігійного й культурного життя. У березні 1919 р. усіх українських польових духівників, лікарів, ветеринарів та інвалідів звільнили. Вони дісталися на батьківщину, де точилася українсько-польська війна.

Греко-католицька церква на чолі з митрополитом Андрієм Шептицьким палко підтримувала ідею створення українського національного війська [2]. Ще до війни її священики брали участь у діяльності товариства «Січові стрільці». До Легіону Українських січових стрільців (УСС), який прирівняли до полку піхоти, призначили капелана з числа священиків Греко-католицької церкви. На відміну від фельдкуратів австрійських полків, що виконували виключно релігійні функції, українські капелани вели бесіди зі стрільцями з різних питань фронтового життя. Діяльність польових духівників сприяла розгортанню на фронті у 1917 р. нового симптоматичного явища – братання вояків протидіючих армій. Зауважимо, що у фронтових частинах 8-ї російської армії, які діяли проти австрійських військ, частка українців сягала 55%. Фронтовий досвід капеланів полку січовиків – отців Андрія Пшепорського, Миколи Їжака, Юліана Фацієвича та Анатолія Базилевича перейняли і використовували польові духівники Української галицької армії у ході визвольних війн 1918–1920 рр.

Керівництво Центральної Ради, очоливши молоду Українську державу в 1917 р., не дуже опікувалося релігійним життям, вважаючи його особистою справою громадян [2]. Лідери Центральної Ради ставилися негативно й до створення постійної регулярної армії. Вони схилилися до думки замінити військовою народною міліцією. І лише протистояння з Тимчасовим урядом Росії та український національний рух в армії змусили уряд зайнятися військовим будівництвом. У листопаді 1917 р. організували Генеральний секретаріат військових справ, який очолив Симон Петлюра. Він і відновив військово-духовництво. У новостворених українських полках спочатку панотцями були священики полків російської армії, але їх заміняли національно свідомі українські душпастирі. Дорошенківський та Богданівський полки Центральної Ради, де капеланами були отці П. Пащевський та М. Маринич, а також Галицько-Буковинський курінь Січових стрільців Євгена Коновальця, у якому душпастирем був о. Олександр Маричев, виявилися в битві за Київ найбоєздатнішими військовими частинами. У цьому була значна заслуга духовенства, яке своїм впливом зміцнювало моральний дух вояків.

Із приходом до влади Гетьмана Скоропадського [2], що був досвідченим воєначальником і глибоко віруючою людиною, ставлення до інституту військового духовенства кардинально змінилося. Першими капеланами гетьманського війська були патріотично налаштовані панотці військових частин, сформованих за Центральної Ради. В Окремій Запорізькій дивізії дивізійним капеланом став протоієрей Анатолій Волкович – досвідчений військовий священник. Полковими священниками дивізії стали отці Василь Сукачів, Микола Маринич та Микола Машняга. Усі вони позитивно впливали на морально-політичний стан військових частин. Інакше виглядав корпус військових священників частин, укомплектованих офіцерським та унтер-офіцерським складом: його створили на базі формувань колишньої російської армії, де ставилися байдуже до українського питання. Після поразки Гетьманату майже всі військові священники залишили українське військо – унаслідок хибної політики Центральної Ради щодо душпастирської служби.

Керівництво УНР, пам'ятаючи про негативний досвід військового будівництва за часів Центральної Ради, враховувало фактор військового духовенства [2]. За статусом і правами військових священників прирівняли до старшин у званні підполковника, надали матеріальне і грошове забезпечення. Усі вони були православного віросповідання. У корпусі Січових стрільців Є. Коновальця, який наповнився складався з греко-католиків, до штабу залучили представників Православної і Греко-католицької церков. Діяльністю православних капеланів керував протоієрей О. Маричев, а греко-католицьких – о. Семен Гребенюк. На діяльності капеланів негативно відбилася відсутність законодавчої бази. Недоліки в організації служби військового духовенства були результатом безперервних бойових дій Армії УНР на кількох фронтах. Під час Зимового походу капелани діяли безпосередньо у військових частинах. Після поразки визвольної війни Армії УНР у союзі з Польщею проти більшовицької Росії та інтернування українського війська в польські табори капелани продовжували служити в таборах. Серед вояків підтримувалася віра у повернення на Батьківщину та продовження боротьби.

В Українській Галицькій армії (УГА) в січні 1919 р. здійснили реорганізацію, що значно покращило її боєздатність [2]. Створили й вищий орган польового духовенства – Зарядче преподобництва на чолі з о. Миколою Їжаком. Багато польових духівників УГА разом зі стрільцями стояли на найбільш передових бойових позиціях. Серед обов'язків польових духівників був облік полеглих вояків, організація їх поховань і створення стрілецьких цвинтарів. Майже третина капеланів загинула у ході бойових дій та епідемії тифу 1919–1920 рр., коли вони знаходилися поруч із важко та часто смертельно хворими бійцями. За переходу на землі Наддніпрянської України УГА іноді зустрічала вороже ставлення населення. Проблему вирішували капелани, зав'язуючи дружні стосунки з місцевими священниками та проводячи разом із ними служби у церквах. Унаслідок спілкування з галицькими капеланами та під впливом їхньої національної свідомості деякі місцеві священники переймалися ідеями екуменізму.

На початку лютого 1920 р. Галицька армія змушена була піти на союз із Червоною Армією внаслідок свого катастрофічного стану та отримала більш як двомісячний перепочинок [3]. Армійські духівники залишилися без посад, але з війська ніхто не пішов. Нове командування враховувало суцільну релігійність особового складу УГА і діяло обережно. Стрільці та старшини майже без перерв відвідували службу Божу, місцеві храми. Колишні капелани тепер називалися учителями моралі або вчителями грамоти. У Червоній українській галицькій армії (ЧУГА) були впроваджені політкомісари частин – галичани, які під час перебування у полоні стали комуністами. 20 квітня 1920 р. наказом командувача ЧУГА інститут польових духівників ліквідовано остаточно. Капеланів наказано були вилучити зі складу частин армії й скерувати до штабу в Київ. Це викликало обурення особового складу і стало однією з причин антибільшовицького виступу галицьких бригад на фронті 24 квітня.

Напередодні нападу Німеччини на СРСР ОУН під проводом С. Бандери прагнула, щоб українські бійці отримали військовий вишкіл [4; 5]. Для цього намагалася використати німецький ресурс. Батальйони «Нахтігаль» та «Роланд» були проектом військової розвідки абверу. Спочатку сформували батальйон ім. Є. Коновальця. За гарний спів бійців він отримав назву «Соловей (Нахтігаль)». За вимогою українців у штаті батальйону була передбачена посада капелана. Ним став о. Іван Гриньох. Трохи пізніше в Австрії сформували батальйон «Роланд». Його капеланом призначили о. Всеволода Дурбака. І. Гриньоху довелося взяти участь у бойових діях – у 1941 р. на Вінничині. За це капелана нагородили Залізним Хрестом II ступеню. Пізніше І. Гриньох у складі Української головної визвольної ради домогся звільнення з концтаборів С. Бандери, Я. Стецька, А. Мельника. В. Дубрак пізніше брав безпосередню участь у боях у Білорусії, отримав поранення. Згодом був капеланом у дивізії «Галичина».

Про створення української дивізії «Галичина» було оголошено у Львові в 1943 р. Один з ініціаторів, губернатор Галичини Отто Вехтер, розумів, яке значне місце у світогляді галичан займає релігія, тому наполягав, щоб бійцями духовно опікувалися українські священники [6]. Німці підозріло ставилися до служіння українських капеланів, бо дивізія «Галичина» належала до структури СС,

де військового духовенства не існувало. Командування СС вимагало від особового складу відрікатися від християнської віри, але для українців зробили виняток [2]. Головним капеланом дивізії став о. д-р Василь Лаба. Посади капеланів існували у кожному піхотному полку, а також в окремих дивізіонах і батальйонах. 12 священників, призначених до дивізії, пройшли вишкіл у таборі Зенгайм у Франції [6]. Капелани дивізії неодноразово вступали у конфлікти з німцями, захищаючи вояків від огульних звинувачень. Польові духівники дивізії постійно були серед вояків. Загинули, або пропали безвісти половина капеланів, зокрема о. В. Лещинин, В.І. Дурбак, о. В. Стецюк (був розстріляний за наказом генерала Фрайтага нібито за невиконання наказу), важко поранений і не повернувся в дивізію о. Й. Кладочний. Після війни, коли дивізійники здалися англо-американським військам, завдяки священникам, у тому числі дивізійним капеланам, удалося переконати Папу Пія XII посприяти, щоб вояки уникли репатріації до СРСР та залишилися на Заході [7].

«Поліська Січ» – повстанська армія, створена в 1941 р. на Поліссі під проводом отамана Тараса Бульби-Боровця. Бульбівці воювали проти нацистів і радянських військ, іноді співпрацюючи з якоюсь зі сторін. Найбільш чисельною (3–10 тис бійців) армія була в 1942 р. Повстанці разом з ОУН Мельника контролювали частину Полісся, у районі штабу Січі – міста Олевська, проголосивши Олевську Республіку. Першим душпастирем став о. Михайло Симонович, якого з Т. Бульбою-Боровцем поєднували давні дружні стосунки [8]. Під час ліквідації «Поліської Січі» в листопаді 1941 р. (унаслідок конфлікту з ОУН Бандери) штаб «Поліської Січі» на чолі з Т. Бульбою-Боровцем розташувався у о. Михайла Симоновича, де пробув три доби. Упродовж війни о. Олександр Симонович був заарештований червоними партизанами, від арешту йому вдалося втекти, а потім довелося тривалий час переховуватися. Під час війни переховував євреїв – мешканців сусідніх сіл. У повоєнний час продовжував служити священником, через доноси про своє минуле зазнав переслідувань із боку КДБ.

Специфіка партизанської війни проти сильного противника, якими були режими Берліну і Москви, надзвичайно ускладнювала організацію церковно-релігійного життя в формуваннях УПА [2]. Частини не мали можливості утримувати капеланів у штаті та створити умови для їх постійної діяльності. Для відправлення служб найчастіше запрошували місцевих парохів у районах дислокування. Деякі командири не довіряли православним і римо-католицьким священникам, надаючи перевагу греко-католикам. Священники, що співпрацювали з УПА, часто ставали жертвами нацистського, радянського та польського терору. Деякі частини мали постійних військових священників, які добровільно вступали до лав УПА. Участь греко-католицького духовенства в ОУН стала підставою для радянської влади ліквідувати непокірну Церкву. Священники допомагали бійцям і в період катакомбного існування, до початку 60-х років.

Багато священнослужителів різних конфесій взяли участь у подіях Революції Гідності 2014 р.: підтримуючи протестуючих, вони фактично взяли на себе роль капеланів. Прикладом міжконфесійного єднання став Майдан у місті Донецьку. Тут були представники греко-католицької громади міста, Української православної церкви Київського патріархату, протестантських церков. Постійним учасником події став мусульманський муфтії Саїд Ісмагілов. У Майдані брав участь і паламар УПЦ Московського патріархату Михайло Сиротенко, лікар Станції швидкої допомоги № 1 у місті Донецьку. Але це була його особиста позиція, яка не підтримувалася УПЦ МП та його керівництвом. За громадську позицію головний лікар Станції швидкої допомоги погрожував Михайлові Сиротенку звільненням. Пізніше Михайло стане священником Донецької єпархії Православної церкви України та продовжить практику лікаря-кардіолога на вільній території Донеччини. Був активним учасником донецького Євромайдану пастор євангельської церкви «Асамблея Бога» Сергій Косяк. Він організував «молитовний марафон», під час якого представники різних релігій та конфесій збиралися у центрі міста та молилися за мир. Під час окупації був заарештований, зазнав тортур. Потім став капеланом на передовій, волонтером.

У 2014 р. із початком агресії Росії в Україні численні священники різних конфесій добровільно, отримавши офіційні дозволи Міноборони, пішли служити в різні бойові підрозділи. Проте законодавчої бази для їхньої діяльності не існувало. Лише в 2016 р. з'явилися штатні посади капеланів – спочатку в Нацгвардії, потім у ЗСУ. Закон «Про Службу військового капеланства» набрав чинності з 1 липня 2022 р. Ним передбачено права, обов'язки капеланів, взаємодію релігійних організацій із державою, матеріально-технічне забезпечення душпастирської служби та відповідальність. Після впровадження військового стану президент пришвидшив реальне застосування цього Закону, де-факто він набрав чинності в березні. Статус військових капеланів прирівняли до офіцерського.

Із початком повномасштабного військового вторгнення РФ кількість капеланів в Україні значно збільшилася. Існують і екуменічні капеланські об'єднання, наприклад ГО «Християнська служба порятунку», до якої входить 120 військових священнослужителів різних конфесій. Чимало капеланів тримають працюють на фронті від самого початку агресії Росії в 2014 р.

Отець Тарас Климович, старший капелан Рівненської єпархії ПЦУ при Оперативному командуванні «Захід», із дитинства мріяв стати військовим, як його брат, але життя склалося так, що прийняв духовний сан. Проте стежка все одно повернула його до військової служби. Отець Тарас розповідає, що капеланська служба дуже важлива для бійців, бо допомагає зігріти серця. А ще їм дуже допомагають увага, підтримка цивільних людей, особливо дитячі малюнки.

Духовним життям бійців 93-ї бригади «Холодний Яр» опікуються священники різних конфесій, і це чудовий приклад єднання.

– Єдність для мене є показником розуміння та прагнення робити одну справу у любові та повазі, – каже Пастир Олександр Петрушкевич (Протестантська церква).

– Єдність – це частини тіла, як пальці на руці. Це цілісність, згуртованість, нерозривність, взаємний зв'язок у союзі миру, – погоджується Отець Максим Чебан (Православна церква України).

– Єдність – це поєднання дітей небесного Отця в Ісусі Христі через дари Святого Духа, незважаючи на всі відмінності, які є в християнстві, – резюмує Отець Олександр (Римо-католицька церква).

– Усі священники, що служать на полі бою, кажуть, що теперішня війна – священна для українців, бо це не ми зі зброєю прийшли, а до нас. А отже – з нами Бог і Перемога.

Література

1. Мартин Турський. *Вікіпедія*. URL: wikipedia.org).
2. Забзалюк Д.Є. Душпастирська служба українських військових формацій першої половини ХХ ст. : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2012. 188 с. URL: dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/361/1/Монографія_Забзалюк.pdf.
3. Ткачук П. Капелани УГА на фронтах українсько-польської війни 1918–1919 рр. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2008. Вип. 17. С. 23–129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uks_2008_17_18.
4. Бандерівці у вермахті: за що воювали «Нахтігаль» і «Роланд»? *10 запитань історіку*. URL: https://www.google.com/search?
5. «Нахтігаль» та «Роланд» – дружини українських націоналістів. *Нацдружини*. URL: https://www.google.com/search?
6. Пономаренко Р. Вишкіл капеланів дивізії військ СС «Галичина» в Зеннгаймі та їх служба у дивізії (1943–1945 рр.). *Historical and Cultural Studies*. 2018. Т. 5. № 1. С. 35–42. URL: 1_kravets.doc (lpnu.ua).
7. Стоцький Я. Духовна опіка в українській дивізії військ СС «Галичина». *Вісті комбатанта*. 2010. 25.11. URL: Вісті комбатанта: Результати пошуку капелани (komb-a-ingwar.blogspot.com).
8. Спогади сина першого душпастиря УПА, дисидента Євгена Симоновича. URL: https://www.youtube.com/watch?v=WWmhWhHoONI&t=15s.

ESTABLISHMENT AND ROLE OF PASTORALITY IN THE HISTORY OF THE UKRAINIAN ARMY

Moyseyenko V.O.

Bohomolets National Medical University

Shostka I.P.

Bohomolets National Medical University

Tarchenko N.V.

Summary. *The article describes the history of the formation of the chaplaincy and the role of military chaplains in the war. On the territory of our country, the Orthodox Christian Church already in the 11th–13th centuries played an important role in all spheres of life, great princely campaigns were always preceded by a prayer. The Zaporozhian army had 44 permanent churches and 13 chapels. Each Cossack formation had its own church. The duties of chaplains included conducting religious services in places where units were deployed, confessing before battles and seriously wounded soldiers, caring for the sick, and cultural and educational activities. Only in 2016, full-time chaplain positions appeared – first in the National Guard, then in the Armed Forces. The Law “On Military Chaplaincy Service” entered into force on July 1, 2022. It provides for the rights and duties of chaplains, the interaction of religious organizations with the state, material and technical support of pastoral service and responsibility. The status of military chaplains was equated to that of officers. With the beginning of the full-scale military invasion of the Russian Federation, the number of chaplains in Ukraine increased significantly. All the priests serving on the battlefield say that the current war is sacred for Ukrainians, because it was not us who came with weapons, but us. And so – we will win, God and Victory are with us.*

Key words: *chaplain, priest, war, faith, victory.*